

„Előjáték”

1951. szeptember 4-én, kora délelőtt megszólalt a telefonom. Szendrő Ferenc, az Ifjúsági Színház igazgatója jelentkezett, és szinte rémült hangon szólalt meg: „Azonnal gyere be a színházba! Képzeld, a minisztérium rám telefonált, hogy ha azonnal nem szerződöttek, ám lássam a következményeit!” Egy ilyen fenyegetés akkoriban nem volt valami vidám dolog. Egy óra múlva bent voltam a színházban. Szendrő még mindig feldúltan fogadott: „Te vagy a tanú, már két hónappal ezelőtt kértem a minisztériumot, hogy szerződtesselek, azóta is ostromlom őket, mindig nagyon gorombán elutasítottak, hogy szó sem lehet róla. Te is bent voltál, neked is azt mondták.” „Nekem nem ezt mondták, nekem azt mondták, hogy fasisztákkal nem állnak szóba.” „Na látod, és most még ők fenyegetőznek! Mi történik itt?” Hallgattam. „Tóth Éva most elkészíti a kinevezésedet, légy szíves, töltsd ki ezt az űrlapot, és hozd be a munkakönyvedet. Én majd felviszem a minisztériumba.”

Soha semmiféle színházi gyakorlatom nem volt, még irodalmi képzettségem sem, az egyetemen több mindenfélét hallgattam, filozófiából, lélektanból doktoráltam, irodalommal nem is foglalkoztam. Ráadásul akkor már tudtam, hogy az Ifjúsági Színházban több olyan dramaturg dolgozik, akik mindegyikének több-éves színházi gyakorlata és/vagy színművészeti főiskolai diplomája, vagy egyetemi irodalmi képzettsége van, és most ezeknek legyek a vezetőjük! Felelőtlenség elvállalni — és én habozás nélkül elvállaltam. Persze én tudtam, hogy mitől fordult meg olyan meglepően a minisztérium, de nem mondtam meg Szendrőnek. Aláírni pedig azért írtam alá olyan gyorsan, meg sem kérdezve, mennyi lesz a fizetésem, mert akkor már négy hónapja egy fillért sem kereshettem, az utolsó hetekben pedig már éheztem, napi étkezésem a Gül Baba önkiszolgálójában 90 fillérért egy tányér leves volt. Mindenesetre így kezdődött a színházi pályafutásom, amelyről ebben a könyvben — egyebek között — próbálok számot adni...

Miért írom ezt a könyvet? Mert megrendelték? Csakugyan? Annyi mindent nem vállaltam már, amit megrendeltek, miért álltam erre rá viszonylag könnyen? Általában miért írnak az emberek idős korban memoárokat? Hogy éppen manapság miért szaporodtak el az emlékezések, az érthető. Évtizedekig itt sok mindent nem lehetett megírni, többnyire a leglényegesebbeket. Sajnálom például a jövő színháztörténezeit, akiknek a sajtóban közölt hivatalos közleményekből kellene megírniok az elmúlt évtizedek színházi történetét. De hát — ágaskodik bennem a jogos ellentmondás — a visszaemlékezések ezen nem sokat segítenek. Még Gobbi Hilda megkapóan szubjektív, óvatos visszatekintése is sejteti, mi minden történhetett valójában, de már például Major Tamás öngigazoló, finoman szólva, őszintétlenségei még kevésbé adnak támasztékot. Ezért én máris elhatározom, hogy nem kívánom az „igazi” színháztörténetet írni. De írnak az öregek memoárt nosztalgiából is, meg hogy önmagukat igazolják, meg hogy önmagukat megörökítsék, meg hogy a sérelmeikért elégtételt szerezzenek. Amennyire tudom, igyekszem ezeket is elkerülni. Nosztalgiára nincs okom, nem volt ez a pár évtized olyan vonzó számomra, hogy öröm legyen rá emlékezni.

Nem kell magamat igazolnom, nem követtem el semmi olyat, amit bárki is számon kérhetne. Nincs szükségem elégtételre, hiszen nem mondhatom, hogy kudarc élményével hagyom el a színházi pályát. Nem a kitüntetésekre gondolok, hiszen nálunk már a rituáléhoz tartozott, hogy aki egy bizonyos kort megér, azt kitüntetik, még ha igaz is, hogy aki ebben az évszázadban egy bizonyos kort megér, az megérdemli a kitüntetést. Ami pedig a halhatatlanságot illeti — ezt már többször kifejtettem —, nevetségesnek tartom. Micsoda távlatvesztés ilyesmire spekulálni! Egy kis ország, a mindenség egy kicsiny pontja, ebben egy művészi ág még kisebb pontja, ebben egy kis, a nyilvánosság elől elzárt funkció, miféle alapot jelenthetne valamiféle örökléthez? De bizonyos igazsághoz lesz közöm, még hozzá nem akármilyen igazsághoz. Bethlen Kata önéletrajza előszavában mentegetőzik, hogy valódi személyeket valódi nevükön nevez, de esküszik, hogy nem bántani akar, hanem csak Isten dicsőségét szolgálni. Az én papirosomon hazugság lenne, ha én is Bethlen Kata istenének dicsóításával próbálnám igazolni a magam gyakorlatát, de azért, mint talán majd kiderül, egy bizonyos istenség engem is irányított.

Természetesen minden önéletrajz jellegű írás szerzőjét elsősorban önmaga érdekli. Ez akkor is így van, ha tagadja. Az azonban kétségtelen, hogy ha az írásban nem képes túllépni ezen, ha legalább nem próbálja felmutatni a korának önnön ábrázatját, ha, hogy úgy mondjam, csak pletykálni tud, bármilyen csiklandós a pletyka, vagy bármilyen érdekes az író személye, kár az emlékezésekkel a nyilvánosság elé lépni. Pedig ez az ilyenféle írásoknak veszedelmes csapdája. Sokan ismerik Sztanyiszlavszkij híres önéletrajzát, magyarul *Életem a művészetben* címmel jelent meg. Én olvastam egy alaposan megrövidített kiadását is, amelyet Várkonyi Zoltánék még a negyvenes években egy francia szövegből fordítottak, de olvastam egy angol példányt is, amely teljesebb az állítólag megcenzúrázott szovjet kiadásnál. Az egész világszínház fejlődését befolyásoló hatalmas művésztől nagyon-nagyon sokat tanultam. Rám fért. Én azonban vele ellentétben nem az életemet akarom megírni a művészetben, hanem azt, hogy korom színháza és színházi irodalma hogyan él bennem. Ezért arra kérem az olvasót, a következőket ne úgy olvassa, mint színháztörténetet, hanem mint valami regényt, hiszen korunk ismeri még a dokumentumregényt, sőt a dokumentumdrámát is. Én itt csak a magam igazságát képviselem. És ha az itt olvasottak talán nem mindig egyeznek azzal, ami a köztudatban ezekről az eseményekről, jelenségekről, személyekről, értékekről és értéktelenségekről ismeretes, tulajdonítsa ennek.

Ha végig akarom tekinteni a pályámat, egy kérdést, úgy érzem, meg kell önmagamnak válaszolnom. Hogyan lehetséges, hogy az ember egy pályán több mint harminc éven át meg tud maradni, még helyt is tud állni, jöllehet, erre a pályára nem készült, arra sosem vágyott, és a hajlama, érdeklődése, talán képessége is, de felkészültsége mindenesetre, egész más pálya felé vonzotta. Az egyetemen pszichológusnak készültem, doktorálásom után a budapesti egyetem Lélektani Intézetében dolgoztam, de alkalmanként ezzel egy időben más hasonló intézetekben is. A háború alatt az egyetem egy ideig felmentetett a bevonulástól, majd mikor később mégis be kellett volna vonulnom, illegalitásba mentem. A háború után az egyetem csupa rom volt, de nem ezért nem mentem vissza az egyetemre. A pszichológia nálunk már a háború előtt is évtizedekre el volt maradva Európától. Néhányan a fiatal Harkai Schiller Pál vezetésével megpróbáltuk ezt a szakadékot betemetni. A háború azonban ezt a szakadékot még tovább mélyítette. A felzárkózást aztán a sztálini koncepció vég

leg reménytelenné tette. A fordulattal a lélektan afféle polgári nyavalygásnak minősítették, mondván, hogy az emberek magatartását nem ilyen-olyan lelki hatások, hanem osztályhelyzetük dönti el. A bibliának számított tanulmány, Sztálin „Anarchizmus vagy szocializmus”-a ezt részletesen kifejti és illusztrálja. A pszichológia így pszichotechnikává zsugorodott, nekem pedig az ilyen további visszafelé menethez nem volt semmi kedvem. (Aki pedig — mint a kitűnő Mérei Ferenc — megpróbált kitörni ebből a szellemi börtönből, nemsokára valódi börtönben találta magát.) Mindenesetre mai napig nosztalgiam van a lélektan után. De a felszabadulás után voltam újságíró, filmhivatalnok, gyári munkás, a Kohó- és Gépipari Minisztériumban szerkesztő; kortünet: mindez éppúgy nem jószántamból, mint azután színházi dramaturg, de sehol másutt nem maradtam meg. Igaz, színházi pályafutásom során ezt is, kétszer is, végleg el akartam hagyni, de bizonyos „véletlenek” ebben megakadályoztak. Ezeknek a véletleneknek elemzésétől később nem fogok tudni eltekinteni. Mindenesetre rákényszerültem, hogy önmagam előtt próbáljam tisztázni ennek a maradásnak az előzményeit.

Rákoscsabán születtem, ma a főváros tizenhetedik kerülete. Ott láttam, még gyerekkoromban először „színházat”, amatőrök játszottak egy valami „Túl a nagy Krivánon” operettet. Semmi más nem maradt meg belőle az emlékezetemben, csak az, hogy valami ilyesféle dalt énekeltek benne. Ennek azonban még a dallama is a fülemben maradt. Polgári iskolás koromból való az első valódi színházi élményem, amelyről azonban, mint később kiderült, nemcsak nekem, de a Nemzeti Színház nagy színésznőinek is maradandó emléke maradt. Nővérem, aki tíz évvel idősebb volt nálam, és már menyasszony volt, engem nagyon szeretett. Születésnapjára ajándékkul elvitt a Nemzeti Színházba. A második emelet első sorába szolt a jegyünk. A függöny felment, és az első percek óriási hatást tettek rám. A színpadon egy idősebb és egy fiatalabb nő, nem, kérem, nem két színésznő, hanem egy idősebb meg egy fiatal nő volt a szobában, az egyik kézimunkázott, a másik meg rakosgatott valamit az almáriumban, és közben beszélgettek. Eddig én csak műkedvelőket láttam, akik eljátszottak valamit. Nekem most leesett az állam. Ez a két nő nem játszott semmit, hanem egyszerűen ott volt, tette a dolgát, velünk nem is törődött, mintha közönség nem is lett volna ott. Teljesen magával ragadott az előadás. A *Te csak pipálj, Ladányi* játszották, és Rózsahegyi Kálmán bácsi valóságos elbűvölt. Akkorákat nevettem, hogy a nővérem többször rám szolt, fegyelmezzem magam, már mindenki engem néz. Jó tíz év múlva, egyetemi hallgató koromban levelet kaptam, majd egy telefonüzenetet is Csathó Kálmántól, amelyben meghívott Hidegkúti úti lakásukba vacsorára. Hogy milyen apropóból, arról másutt már megemlékeztem, de lehetséges, hogy még majd itt is vissza kell rá térnem. A vacsorára meghívták Bajor Gizit is. Csathó elnézést kért, hogy a háziasszony, Aczél Ilona néhány percet késik, de most fejezi be óráját egy fiatal növendékével. Néhány perc múlva megjelent Aczél Ilona, ő is elnézést kért, futólag bemutatta a távozni készülő tanítványát, egy sudár, szép, fekete hajú lányt, aki máris eltávozott. A fiatal növendékét Aczél Ilona úgy mutatta be, hogy „Karády Katalin”. Természetesen a név egyikünknek sem mondott semmit. Akkor találkoztam vele először. Vacsorához ültünk, és mielőtt Csathó rátért volna, mi is volt az én meghívásom célja, elkezdődött egy olyan kis könnyű társalgás, afféle „small talk”. Én különös szerencsének tartottam, hogy így most együtt találkozhatom azokkal, akikhez első színházi élményem fűződik. És elkezdtem mondani a *Te csak pipálj, Ladányi* tíz évvel ezelőtti estéjét. Alig mondtam néhány mondatot,

Bajor Gizi lecsapta az evőeszközt, és felugrott: „Hallod, Ilona? Ő volt az!” Aczél Ilona rám nézett, lassan felállt, nézett, aztán odalépett hozzám, és jobbról-balról megcsókolta az ijedt képemet. Erre mindketten harsányan nevetni kezdtek. Csathó tudhatta, miről van szó, ráadásul ő volt a darab szerzője, talán rendezője is, mert velük nevetett. Aztán elmondták, hogy az az előadás egyik legélvezetesebb színházi estéjük volt. A második emeleten egy fiúgyerek olyan nagyokat kacagott, annyira velük élt, hogy szinte egész este neki játszottak. Szerettek volna vele előadás után találkozni, de senki sem tudta, kicsoda. Ennek az emlékezésnek köszönhettem, hogy Bajor Gizi azonnal felhívta a férjét, hogy vizsgáljon meg, és segítsen, mert szóba került, hogy gyakran berekedek, és ez az egyetemi előadásaimon nehézségeket okoz. Germán Tibor ki is kezelt.

Még valami eszembe jut, nem tudom, ide tartozik-e. Az iskolában, már az elemiben, gyakran szavaltattak. Nagyon nem szerettem szavalni. Először is nem szerettem magát a műfajt. A szaválás akkoriban valóban szaválást jelentett, úgy, ahogyan később rossz értelemben emlegették: a harsány hanghordozást, a suttogó pianókat, a gesztikulálást, a már-már ijesztő arcjátékot, egyszóval a hatásvadászatot. Amint bizonyosfajta romantikus színjátásban, amelyben a drámat szenvedéllyel végigharsogják, vagy ha kell, suttogják. Erre az én gyenge gégém amúgy sem volt eléggé alkalmas, de meg aztán azt sem tudtam, mit kezdjek a két kezemmel. Akkoriban azonban az iskolában a jobb tanulóknak járt az ünnepélyeken való szaválás jutalma, mint később a politikai érdemeknek a kitüntetés. Én ezt nem szerettem. Harmadik elemi iskolás koromban megtettem, hogy nem mentem el a március 15-i ünnepélyre, ahol a műsorban nekem is szavalnom kellett volna Petőfi *A márciusi ifjakhoz* című versét. Mindig félnék, szorongásos gyerek voltam, de mindig voltak ilyen rövidzárlatszerű váratlan, már-már vakmerő cselekedeteim. Másnap persze remegve mentem be az iskolába, elkészülve a súlyos következményekre. Akkor még minden évben más tanító tanította az osztályokat, és harmadikban az iskola legfélelmetesebb, egyenesen kegyetlen hírben álló tanítóját kaptuk. Másnap reggel egy szót sem szólt az elmaradásomról. Egész délelőtt félttem, hogy tanítás után berendel magához, talán nem akar az osztály előtt megverni. Volt rá eset, hogy így tett több tanulóval is. De tanítás után mindenkit hazaengedett. Engem is. Soha szót sem ejtett róla. A gimnáziumban némiképp hasonló volt a helyzet. Az iskola legjobb szavalójának egy gyönyörű bariton hangú, nálam egy osztállyal feljebb járó fiú számított, aki hangját meghatottan rögögtetni és mindazokat a sajátságokat produkálni tudta, amelyeket mint a hatásvadász szaválás sajátosságait emlegettem. Ezzel a fiatalemberrel később is többször kapcsolatba kerültem, karriert csinált az egyik neves művészegyüttesben, nem mint szavaló, hanem mint az együttes vezetője. Szerencsémre azonban a magyartanáromnak jó ízlése volt, ezt a fajta szaválást ripacskodásnak tartotta, amellettt méltányolta a szerepléstől való húzódozást, és mikor két-három felajánlás alól tisztelettel felmentést kértem, nem erőltette tovább. Igen, ez a másik ok, amely taszított a szaválástól: a nyilvános szerepléstől való viszolygás. Hiányzik belőlem minden exhibicionizmus. Nem a hiúság, a hiúság az más. Hiúnak mindig hiú voltam, nem is akárhogyan. Van hiúság, amely szereti nézni magát a tükörben. Az én hiúságom mélyebb. Én nem szeretem nézni magamat a tükörben, nekem nem nagyon tetszenek ezek a vonások. Ha én ezt az arcot a tükörben látom, látom benne azt a nem kevés, enyhén szólva gyarlóságot is, amit a tükör nem tud eltüntetni. Ennek is volt szerepe abban, hogy ódzkodtam a nyilvános szerepléstől. Nem nagyon kívántam, hogy belém lássanak. Persze azóta annyit kellett nyilvánosság

előtt szerepelni, előadásokat tartani, interjúkat adni, hogy lámpaláz végre nincs bennem, emiatt sohasem kell kitérnem nyilvános szereplés elől. Lehet, hogy gimnáziumi magyartanárom belém látott. Szaválásra már nem kért, de az óráin velem olvastatta fel a verseket. Eleinte a többiekkel felváltva olvastuk, de hamar természetes lett, hogy minden verset én olvasok. Ezek a versolvasások lassan önálló órákká lettek, előfordult, hogy más osztályokat is meghívott ezekre az olvasásokra. De ezeket a verseket én a padban, a helyemen ülve olvastam a magam természetes módján, szaválásról szó sem volt. Később, mikor sorsom peripatiái közben a Ganz Vezérlőberendezések Gyárában segédmunkás voltam, kultúrfelelőssé „választottak” (akkoriban ez persze nem volt valóságos választás, hanem a jelöltet jóváhagyással jelölhetők), akkor nekem egy színjátszó csoportot és a különös körülmények folytán egy sakkcsapatot is kellett szerveznem. Jellemző, hogy a sakkcsapatban játszottam is, most is büszke vagyok a két első díjas éremre, de a színjátszó csoportban soha nem léptem fel. Azt már fölösleges is mondanom, hogy későbben, mikor filmszerepet ajánlottak, természetesen nem vállaltam el.

De mi közöm lehetett a drámához, az irodalomhoz, ami köztudomás szerint a dramaturgmesterség másik, talán legfontosabb területe? Olvasni mindig nagyon szerettem. Elsősorban anyai örökségem. Anyám három elemi járt mind-össze, de rengeteg munkája mellett minden maradék kis idejét olvasással töltötte. Olvasmányai akkoriban divatos, kölcsönkapott, olcsó, színes regények voltak. Ő meg az olvasást apjától örökölte. Nagypám szintén cipézmunkás volt, és afféle autodidakta. Szinte a fél világirodalmat olvasta, de egyéb, ma úgy mondanánk, ismeretterjesztő kiadványokat, képes hetilapokat, mondjuk a Tolnai Világlapját is. Mindenről tudott valamit, de mivel semmi előképzettsége sem volt, ami segítette volna valahogy rendbe szedni ezeket az ismereteket, az egész együtt kavargott, rotyogott benne, mint valami fazékban, amelybe mindent beledobáltak, húst, tésztát, zöldséget, nyersét, sültet, érettet, éretlent. Olvasta Villont, olvasta Eötvös Józsefet, de arról fogalma sem volt, hogy ezek nem kortársak. Úgy olvasott, mint Veres Péter vagy Szabó Pál, de ők írók voltak, nekik szükségük volt rá, hogy valahogyan rendet próbáljanak tenni az olvasmányaikban. Én is attól fogva, hogy a betűket megismertem, mindent elolvastam, ami a kezembe került, a Milliók Könyve füzeteit, Jókait, Nick Carter mesterdetektívét, a *Fanni hagyományait*, Mister Herkules sportkalandjait, May Károlyt, Dörmögő Dömötör történeteit és Beckstein meséit. Ötéves koromban már olvastam. A Phoebus Vállalat Rákocscsabán akkor még nem vezette be a villanyt, anyám lefekvéskor odatett az ágyam fejéhez egy petróleumlámpát, hogy elalvás előtt olvashassak. Azóta is, az illegális élet bizonyos viharos pillanatait kivéve, a mai napig is, ha egyedül voltam, nem sokszor fordult elő, hogy olvasmány nélkül aludtam el. Ahogy visszanezék iskolai éveimre, úgy látom, hogy minden tanítóm szerette az irodalmat, és bennünket is a tiszteletére nevelt. E tekintetben a polgári iskolában is szerencsém volt. Anyám egy időben kezdett nyugtalanzkodni az olvasmányaim miatt. Több olyan könyvet látott a kezemben, amely „nem gyerekeknek való”. Ne gondoljon senki valami pornóra, egyszerűen olyan regények, néha éppen klasszikusok voltak, amelyek egy kicsit „felnőttesen” beszéltek az életről, vagy amelyeket anyám sem könnyen emészített meg, például Kemény Zsigmondot, nem is szólva a hetenként megjelenő füzetes ponyvákról, amelyeket a nagyobb fiúktól kaptunk kölcsön, amilyen az Old Waverly, az Indiánus Történetek, a Doktor Kubb, na és persze a hírhedt Nick Carter, amelyet a szülők minden gyerektől eltiltottak. Tőlem nem tiltot-

tak el semmit. De mivel anyám — főleg a szomszéd szülők hatására — nyugtalan lett, ő meg a munkája miatt nem ért rá, a nővéremet küldte be Pestre az iskolámba, kérdezze meg az osztályfőnökömet, mit tegyek, mert én mindent, nem nekem valókat is elolvasok. Az osztályfőnököm azt válaszolta a nővéremnek, hogy engedjenek olvasni bármit, engem az olvasmányaim nem fognak megrontani. Így továbbra sem korlátoztak. Több ízben megemlékeztem róla, milyen sokat köszönhetek két gimnáziumi tanáromnak, a latin—görög és a magyar—történelem tanároknak. Két teljesen különböző egyéniség, két teljesen különböző módszer, és milyen eredményes mind a kettő! Ha az elmúlt évtizedek fafejű iskolapolitikájának sejtelve lett volna róla, mit jelent a nevelő egyénisége, az a tervcentrikus uniformizálás nem ronthatott volna annyit társadalmi helyzetünkön. Íme a példa: mindig szerettem volna nyelveket tudni, nagy írókat eredetiben olvasni. A latint, a görögöt nem csak megtanultam, de megszerettem, és a magam gyönyörűségére elkezdtem Tacitust és Platont eredetiben olvasni. Németet is tanultunk, érettségiztem is belőle, de mikor az iskolát elhagytam, egy szót sem tudtam németül. Mint a mai gyerekek, akik éveket tanultak oroszul, de mikor kikerülnek az iskolából, tapasztalatom szerint semmit sem tudnak. A mi némettanárunk igénytelen, magát modern pedagógusnak tartó jelentéktelen figura volt. Ha kiabált valamelyikünkkel, senki sem vette komolyan. Úgyhogy érettségi után azonnal nekiláttam nyelvkönyvekből németül tanulni. Ami a magyartanáromat illeti... most eszembe jut egy mozzanat, leírom. Nem véletlenül jut eszembe, mert — úgy látszik — ez akaratlanul összekapcsolja a két nagyszerű tanáromat. Említettem, hogy már a gimnázium utolsó éveiben szerettem eredetiben olvasni latin szerzőket. Horatiusszal furcsa viszonyban voltam. Egy kicsit úgy, mint később Goethével. Saját költeményeiből ismertem az életét, és ez valahogy nagyon ellentmondott annak, amit a verseiben hirdetett. De a versei legyűrték a halvány ellenszenvemet. Mint ahogy Goethét sem tudtam megszeretni, de minden írása letepert. Nos, Horatius *Szatírák Könyvében* megkapott egyebek között az első könyv negyedik satírája. Elhatároztam, hogy egy részt a magam szórakozására lefordítok belőle. Azt a részt, amely úgy kezdődik, hogy „Absentem qui rodit amicum...” Nekiláttam, így:

*„Azt, aki távol lévén ócsárolja barátját,
Azt, ki hogy elmés híre legyen, nevetésre vadászik,
Azt, ki hazudni igen, de ki titkot tartani nem tud,
Azt, e sötét alakot, te ki római vagy, te kerüld el.”*

Magyaróra előtt birkóztam a négy hexameterrel, de az óra kezdete előtt a negyedik sort nem tudtam befejezni. Ezzel azonban úgy van az ember, mint a keresztretjtévénnyel vagy bármilyen feladattal (hogy a kínálkozó obszcén hasonlatától tartózkodjam), hogy befejezés előtt nehéz abbahagyni. Ezért a magyaróra alatt az utolsó sort még ki akartam javítani. Az eredetiben az van, hogy „Hic niger est...”, vagyis hogy ez az alak „fekete”, azaz gazember, amit én sötét alaknak fordítottam. Éppen nagy merészen ki akartam javítani, hogy „Ezt a piszok frátert te, ki római vagy, te kerüld el”, mikor a magyartanárom rám szólt: „Őn ott mivel foglalkozik?” Felső diákokat nem volt szabad tegezni. Felálltam, a Horatiust igyekeztem észrevétlenül a padra tenni. Észrevette. „Hozza ki.” Kivittem, letettem a katedrára, vártam a folytatást. A kötetből kilógott a papír, amelyre a fordítást írtam. Kézbe vette, elolvasta. Aztán rám nézett, és visszaadta. „Az első sor hibás. A harmadik láb közben szövégződésnek kell lenni.”

Azzal visszaadta. A szünetben kijavítottam a „távol lévént” úgy, hogy „Azt, aki nem lévén jelen”... satöbbi. Az emberségen túl hol lehetett volna jobban pontosságot, igényességet tanulni?

Az egyetemen, mint említettem, filozófiával és pszichológiával foglalkoztam, irodalommal nem, a doktori disszertációm nem irodalom, hanem ismeretelméleti filozófiai szakmunka volt. Mikor azonban illegalitásba mentem, „kénytelen voltam” irodalommal foglalkozni. A kénytelenséget nem arra értem, hogy brosúrákat, gúnyverseket, pamfleteket, újságot írtam, sőt szerkesztettem, ezeket én nem tekintettem irodalomnak. Hanem a megélhetés miatt „fanyalodtam” irodalomra. Zolnay László egyetemi kollégám volt. Igen, az a Zolnay László, aki mint gyanús osztályellenség, majd mint a várbeli ásatások régésze szerzett magának előbb börtönt, majd nemzeti dicsőséget. Mikor én illegalitásba mentem, ő már megházasodott, és házassága révén tulajdonába került az Általános Nyomda. Könyvében azt írja akkori kapcsolatunkról, hogy „legszűkebb baráti körömhöz tartozott”. Így is volt. Mint ugyancsak megírta, az ostrom alatt én segítettem édesanyja megtalálásához, magam pedig neki köszönhetem ez idő alatti jövedelmemet. Ugyanis a nyomda tulajdonában első dolga volt, hogy megalapította az ABC Kiadvállalatot, amelyet csak értékes könyvek kiadására szervezett. Első könyvei között jelentette meg például az ugyancsak a baráti körhöz tartozó, később mint vallástörténész, Rómában nagy tekintélyt szerzett Brelich Mario átültetésében Vasari híres könyvét. Zolnay Lászlónak egyik kedves terve volt megjelentetni a világ népeinek ősi mesehagyatékát. Ennél rám is számított két kötetel. Az elsővel elkészültem „Aisopos meséi” címen. Ebben összeszedtem és a megtalált formában lefordítottam a görög és latin irodalomban fellelhető Ezópus-meséket (ő maga, mint köztudott, soha nem írta le a meséit), és írtam egy tanulmányt bevezetőül. A kötet meglepő sikert aratott. Újévkor (1943) Márkus László, az egykori Thália-rendező, operaházi igazgató a heti rádióműsorát teljes egészében a könyvnek szentelte. Rövidesen megjelent a második kiadás, immáron kemény fedéllel és Goya Aiszóposzával a címlapon. Zolnay László arra kért, hogy mielőtt a következő mesekötethez hozzáfognék, fordítsam le a filozófus Denys de Rougemont könyvét, a *L'amour et l'occident-t* (A szerelem és a Nyugat). Ennek első fejezetével készültem el, mikor március 19-én bejöttek a németek. Ettől fogva nekem már egyéb dolgom lett. A felszabadulás után, mikor Zolnay a harmadik kiadásra készült, államosították a nyomdát és a kiadóját, akkor meg már Lászlónak lett „egyéb dolga”. Az illegalitásban készült írásaim egy részét később megjelentették az illegalitás történetével foglalkozó könyvek, folyóiratok. De van ezek között az írások között egy olyan, amelynek — bár nem tudom, mit szól hozzá az olvasó — némi köze van a színházhoz. Ez egy röpirat, amelyet 1944 szeptemberében készítettem a bolgár régens, Cirill kiugrása után az üzemekben való terjesztésre. Lapunk, az Ellenállás mintegy mellékleteként, afféle színházi beszámoló formájában. Íme a szövege:

„Ki ne ismerné az elmúlt évek népszerű operettjét? Talán nincs is szükség rá, hogy a tartalmát részletezzük, hiszen mindenki ismeri: Egy nagyhangú, de tehetségtelen mázoló elhatározza, hogy meghódítja a világot. E célból maga mellé vesz egy propagandaminisztert (ő a tenor), egy műhaszna barátját (baszszus) és hasonló alakokat, akikkel pártot szerveznek (vegyes kar). Aztán magukhoz vesznek külföldről tenger nélküli tengernagyokat, nép nélküli népvezéreket, poglavnikokat, kondukátorokat és egyéb operettfigurákat. (Ezeknek nincs hangjuk.) Köztük van Cirill, bolgár régens herceg is. Képzhetni a sok,

bár nem mindig mulatságos bonyodalmat, amelynek vége felé úgy látszik, már-már elérik a céljukat (operettben vagyunk!), de aztán persze kiderül, hogy operett-hadvezérekkel, operett-államférfiakkal, operett-eszmékkal csak operett-királysághoz lehet jutni. A daljáték egyik érdekfeszítő fordulata, mikor a bolgár régens, Cirill, bár elég későn, de rájön, hogy rossz társaságban van, és elpártol a világhódító cégtől. Ekkor írja híres levelét barátjához, a külföldi tengernagyhoz. Ez a dal az operettirodalom valóságos kis gyöngyszeme, leközl-jük teljes szövegében:

CIRILL LEVELE

*Kis Horthykám, remélem megbocsátja,
Hogy búcsú nélkül hagytam el magát.
Tudom, hogy ön Cirillnek jóbarátja,
S a jóbarát az mindig megbocsát.
Kövesse példám, szép vidáman éljen,
A sors nekünk a bukást rendelé,
S ha fáj is kissé, Horthykám, ne féljen,
A népe szíve nem szakad belé.
Ma tárgyaltunk, és máris írok, lássa,
Az ellenség elég finom.
Nincs légiakna, nincs bombák hullása,
S közben magunkról elgondolkozom:
Győzelmünk, mint virág a hófuvatban,
Elhervadt máris, mielőtt kinyílt.
Szorítsa meg kezem így gondolatban,
és kérem, ne felejtse el*

Cirillt.

Az operett különlegessége, hogy a főszereplőket illetően nem végződik hepiennel. A rendezés alkalmazkodott az operett színvonalához, és a szereplők is méltóknak bizonyultak az együttes hagyományaihoz.”

Hát ilyen volt az én „irodalmi” tevékenységem. Mindenesetre később a munkások elmondták, hogy a gyárak udvarán harsányan, egyesek torkuk szakadtából énekelték a dalt. A megszállók és megszállottaknak azon az évadján a gyárakban katonai őrség volt, azok azt hitték, a munkások megőrültek, de állítólag gyanút nem fogtak, hiszen az én szövegem csak egy-egy szóban tért el az eredetitől, és az a szó is hangzásra majdnem azonos volt. Amellett a rádió is gyakran fújta az eredeti dalt, nekem is az adta az ötletet.

Mik elő nem keverednek, ha az ember egy bizonyos szempont szerint kezdi kapargatni a múltját!

A felszabadulás után újságíróskodtam, előbb az akkor induló első lapnál, a Szabadságnál, majd Boldizsár Iván hetilapjánál, az Új Magyarországnál. Hogy az újságírásnak van-e köze az irodalomhoz és mennyi, arról már sokat vitatkoztak. Mindenesetre szakmailag én sohasem voltam igazi újságíró. Egyik lapnál sem kértek tőlem sem riportot, sem interjút, írhattam, ami foglalkoztatott, kulturális cikkeket, külpolitikai publicisztikát, glosszákat. A Szabadságnál egyszerűen írtam egy-egy színházi vagy filmbeszámolót is, de ezek nem voltak kritikák. A kulturális rovatot Gergely Sándor vezette, ő járt a színházakba, ha nem tudott elmenni, elküldte Zelk Zoltánt, nagy ritkán engem. Az Új Magyar-

országnál Boldizsár meg a filmbe kevert bele. Jó szerkesztő lévén, kitűnő érzeke volt ahhoz, hogy mi érdekli a közönséget. 1947-ben voltunk, tömve voltak a mozik. Az embereknek elégük volt a német és az ő nézeteiket tükröző filmekből, ki voltak éhezve másféle filmekre. Boldizsár elhatározta, hogy nyitunk egy filmrovatot. Igen ám, de egyikünk sem értett a filmhez. Nem baj, mondta Boldizsár, egyszerű nézőként mindnyájan elmondjuk a benyomásainkat. A rovat fölé felírta, hogy „Az Ú. M. munkatársai jelentik a pesti mozikból”. És minden héten minden munkatárs — akkor csak öt-hat belső munkatárs volt —, Boldizsár maga is megnézett egy-egy filmet, és beszámolt a rá tett hatásról. Meg kell mondani, én voltam a legkurtább, valahogy rühelltem az egészet, és néha csak egy-két tömör mondatot írtam egy-egy filmről. Egyszer csak elkezdtek érkezni a levelek a szerkesztőségbe, hogy minden filmről én írjak. Egy lapnál az olvasóközönség parancsol, mondta Boldizsár, a rovat fölé azt írta, hogy „Czimer József jelenti a pesti mozikból”, nekem pedig el kellett mennem egy héten három-négy filmet is megnézni, és valamit írni róluk. A többiek megkönnyebbültek, én meg pácban éreztem magam. Ha a nevemmel kell vállalni a felelősséget a rovatért, akkor valamit illik konyítani hozzá. Kimentem a laboratóriumba, megnézni, hogy mi is az a film. Kimentem a gyárba a forgatásokhoz, hogy megismerjem és megértsem a folyamatot. Lázasan olvasni kezdtem külföldi folyóiratokat, szaklapokat, hogy tudjam, hová tegyem, ami nálunk történik. Tapasztalataimból néhány írás született, ezek előbb az akkor Gereblyés László szerkesztette Nagyvilágban jelentek meg, majd átvették előbb a szomszéd országok lapjai, majd a francia folyóiratok is. Talán ez adta a gondolatot Hágy Gyulának, aki akkor a filmgyár dramaturgiáját vezette, hogy engem valami filmszakértőnek nézzen, és egymás után küldött hozzám filmvázlatokat, forgatókönyveket, hogy érdekli a véleményem. Ezeket komolyan vette, hivatkozott rájuk, sőt fontosabb filmgyári megbeszélésekre is meghívott. Mint később kiderült, ennek már befolyása lett későbbi színházi pályámra.

Közben Révai felszámolta a nem kommunista sajtóval együtt az Új Magyarországot is, amely alól akkor már úgymint kicsúszott az elvi alap. A lap ugyanis a Kelet és Nyugat háború alatt létrejött együttműködésének létezésére épült. De a hidegháború bejelentése óta ez a harmónia már csak az Új Magyarország hasábjain létezett. A lap megszűntével engem mint „filmszakértőt” kineveztek az Országos Filmhivatalba előadónak, ahol másodmagammal a fő dolgom a külföldre küldött filmek ellenőrzése volt, elsősorban a fasiszta filmek kicsempészésének megakadályozására. Ugyanakkor egy időre át kellett vennem a Színház és Mozi (a Film Színház Muzsika elődje) filmrovatának szerkesztését, és meghívtak a Színművészeti Főiskolára két félévre filmtörténet előadására. Akkoriban ez így ment: aki dolgozott, azt agyonterhelték. Ráadásul, mivel néhány nagyon kemény megjegyzést tettem a szovjet filmek elképesztően hibás feliratozására (ezeket a szovjet illetékesek saját megbízható kádereikre bízták, és maguk felügyelték), az elképesztő példám hatására a Szovexport kívánságára (akkor egy szovjet „kívánság” a magyar hatóságoknak parancs volt) filmhivatali minőségem fenntartásával kineveztek a MAFILM dramaturgia afféle kormánybiztosának. Itt kénytelen vagyok felhívni a figyelmet arra a történések által jól ismert tényre, hogy vigyázzunk a szavakra a múlttól szólva, mert azok tegnap nem azt jelentették, amit ma. A MAFILM akkor nem MAFILM, a dramaturgia nem dramaturgia. A MAFILM eredetileg a kommunista párt filmvállalata volt, mint az Orient a szocdemeké, a Sarló a parasztpárté, az akkori politikai jegyrendszer szabályai szerint. A fordulat után persze a többi vállalata

tot megszüntették, a MAFILM egyedül maradt a ringben, mint az állam egyetlen filmvállalata, amely a Hunniában gyártott filmeket forgalmazta. („Ma film — Holnap selejt” gúnyolódtak akkor a filmesek.) A dramaturgia sem dramaturgia volt a mai értelemben, hanem mivel szervezetileg a külföldi filmek feliratozása is a MAFILM-hez tartozott (szinkronizálás akkor még nem volt, az én otlétem alatt kezdtük el), a feliratok készítőit hívták dramaturgoknak. A MAFILM-nál szemérmetlen korrupciót tapasztaltam, annak kitakarításába azonban beletört a bicskám. Fegyelmet indítottak ellenem, minden kulturális területről eltávolítottak, segéd munkás lettem a Ganz gyárban, ennek részletei nem tartoznak ide, nem önéletrajzot írok. A KEB-hez fordultam (Központi Ellenőrző Bizottság), az egész korrupciós bandát lecsukták, engem rehabilitáltak. Ezután nyugati kém lettem (máig sem tudom, melyik államnak voltam a kémje), aztán rehabilitálás ide, rehabilitálás oda, nem kaphattam többé állást, most már még gyári segéd munkásit sem. Hívott a Rádió külügyi osztálya, a Külügy sajtóosztálya, a filmgyár dramaturgiája, a Tervhivatal propagandaosztálya, fuldoklóként kapva kaptam minden ajánlaton, de aztán „a többi néma csönd”. Mikor ugyanis jelentkeztem, hogy mi van, miért hallgatnak, mindent úgyanazt a sztereotíp választ kaptam: Sajnos, nem kaptuk meg a státust, átcsoportosítással kellett megoldanunk. Megalázó állaskunyerálások következtek, minden hiába. Lassan elkezdődött az éhezés.

Ilyen körülmények között ért Szendrő Ferenc ajánlata, hogy kinevezték az Ifjúsági Színház igazgatójának, menjek hozzá fődramaturgnak. Alighanem a szervező titkára, Dutka Sándor ajánlott neki, aki mindvégig a maga lehetőségén belül persze, küzdött az odakerülésemért, és még az én elfásultságom ellen is. Mint később mondták, a minisztérium helyettem Ascher Oszkár vagy Karinthy Ferencet ajánlotta, de Szendrő személyemhez ragaszkodott. Akkor azonban a fődramaturgot nem az igazgató alkalmazta, hanem, mint a művésze-ti, a gazdasági igazgatót és a főrendező-t, a minisztérium nevezte ki. Szendrő ajánlatát reménytelennek tartottam, hiszen ennél százszor jelentéktelenebb állásokat sem tudok megkapni. „De hát rehabilitáltak, nem?” „De igen, papirom van róla.” „Akkor ilyen nincs. Majd én elintézem.” Szendrő bement a minisztériumba, gorombán elutasították. Lehervadtan fordult hozzám: „Eredj be te a minisztériumba, nekem semmilyen felvilágosításra sem voltak hajlandók. Te talán tudsz beszélni velük.” Én már akkor a megaláztatásoktól, a megalázkodásoktól, a kudarcoktól teljesen összetörtten reménytelennek láttam az egészet, de ha az ember éhez, és az életéért küzd, bármire vállalkozik. Bementem a minisztérium személyzeti osztályára. Ott elmondtam, hogy úgy érzem magam, mint a *Don Quijote* peralvillói törvényszékén, ahol a delikvenst először felakasztják, aztán elkezdik a tárgyalást. Ha azt mondom, hogy hűvösen fogadtak, nem mondtam igazat. Az elvtársnő úgy kezelte, mint valami undorító férget, olyan kifejezést használt, hogy fasisztákkal nem állnak szóba. „Fasisztákkal?” Először és utóljára hivatkoztam a kitüntetéseimre. Ez már a megalázkodás legmélye volt. „Magával más bajok is voltak.” „Mindenből rehabilitáltak.” „Maga ugye Rajkék leleplezése után kilépett a Partizánszövetségből?” „Hogy kerül ez ide?” Az elvtársnő felállt, befejezte a beszélgetést, kidobott.

Mikor mindezt az Ifjúsági Színházban elmondtam, elképedtek, de már tehetetlenek voltak. Szendrőt azért is bosszantotta a minisztérium felelőtlensége, mert sem a Néphadsereg Színházának, sem a Faluszínháznak még mindig nincs fődramaturgja. Ezután Szendrő felkérte Karinthy Ferencet, ő azonban nem vállalta. Erre ismét a minisztériumhoz fordult az én ügyemben, de ott vál-

tozatlanul ridegen elutasították. Ha most valóságos regényt írnék, következnie az elbeszélés legregényesebb fordulata. De ha ezt itt megírnám, úgy, ahogy a valóságban történt, valószínűtlenségével hiteltelenné tenné nem csak magát az elbeszélést, de talán az egész könyvet. Így erről csak annyit, hogy egy fantasztikus, csaknem hihetetlen véletlen folytán tudtam meg, mi van az egész érthetetlen helyzet hátterében. Az, hogy engem, mint kémet, szabadlábon „futtatnak”, mivel nagyon dörzsölten konspiráltam, ki akarják deríteni, kikkel vagyok összekötöttesben. Mikor ez az említettem véletlen folytán a Marczibányi téri futballpálya „lelátóján” tudomásomra jutott, szédelegve mentem haza. Vasárnap délután volt, augusztus 26-a. Otthon azonnal leültem, és írtam egy levelet személyesen Péter Gábornak. Neki tudnia kellett, ki vagyok. A felszabadulás után igazolnunk kellett magunkat, hogy illegális irataink helyett legális papírokat kapjunk. Akkor az Andrássy út hatvan még az Eötvös utca hétben volt (az Andrássy út hatvan, a nyilas székház pincéje még tele volt temetetlen hullakkal). Péter Gábornál kellett jelentkeznem. Mikor megtudta, hogy én vagyok Csirizes János (ez volt az illegális nevem), harsány örömmel üdvözölt. Csepelen, mondta, a legnehezebb napokban az igazán derűs, enyhült percek az én gúnyos hangú, magabiztos, illegális írásaimnak köszönhetőek. Most a levélben közöltem vele azt, ami tudomásomra jutott, hozzátéve, hogy ha bűnös vagyok, állítsanak bíróság elé, vagy akasszanak föl, ha nem, akkor engedjenek állampolgári jogom szerint dolgozni, mert ami velem most történik, az egyszerűen elképesztő, és tovább már elviselhetetlen. És jogom van legalább a személyes meghallgatáshoz. Úgy írtam alá, hogy Csirizes János, azaz Czímer József. A levelet elvittem a főpostára, vasárnap más postahivatal nem volt nyitva, és ajánlva feladtam. Postafordultával, augusztus 29-én ajánlott levelet kaptam az Államvédelmi Hatóság titkárságától. A levélben egy olvashatatlan nevű százados közölte, hogy a kért kihallgatást augusztus 30-án déli 12 órára engedélyezi. Némileg megkönnyebbültem, egyrészt a gyors választól, másrészt jó jelnek tekintettem, hogy immár behívnak, és nem bevisznek. Másnap nem izgalom nélkül mentem be a Duna-parti házba. Felvezettek és felkísértek az első emeletre a 103-as szobába. Ott egy tágas helyiségben egy civil ruhás, idősebb, csaknem elegáns férfi fogadott. Helyet mutatott az íróasztalánál magával szemben. Előtte az asztalon a Péter Gábornak írt levelem, és oldalt egy vastag dosszié, az én előéletem és „ügyeim” teljes anyaga. Nem mutatkozott be, csak annyit mondott, hogy Péter Gábor elvtárs őt bízta meg, hogy a neki írt levéllel kapcsolatban az ügyemben intézkedjen. És most kéri, mondjak el mindent, amit a helyzetemről mondani kívánok, ő türelmesen meghallgat. Majd egy órát beszéltem, egyetlenegyszer sem szakított félbe, nem is kérdezett semmit. Én egyre indulatosabban ismertettem a helyzetet, az előzményeket, a jelen állapotot, főleg azt, hogy nem engednek dolgozni, hogy hány helyre hívtak, és a legutóbbi kálváriát az Ifjúsági Színháznál, hogy most is készséggel odavennének, de a minisztérium makacsodik, és engem lefasisztáztak. Péter Gábor megbízottja néha valami jelzést vagy szót közben felírt egy papírra. Mikor befejeztem, rezzenéstelen arccal annyit mondott: „Rendben van, Czímer elvtárs, mi majd intézkedünk az ügyben.” Én, ahogy a franciák mondják, „au bout des nerfs” voltam, már elvesztettem az idegeimet. „De mikor? — kakaskodtam. — De mikor? Nem látják, hogy ezt már nem lehet tovább bírni?” Ekkor változott meg először a pókerarc. Afféle farkasmosoly jelent meg a szája szélén. „Minálunk, Czímer elvtárs — mondta —, nem szoktak a dolgok sokáig húzódní.” Biztatásnak éreztem, de úgy hangzott, mint valami fenyegetés. Hazamenet benéztem az Ifjúsági

Színházba. Dutka Sándor közölte, hogy a minisztérium tovább lepráz engem Szendrónél. Hogy letagadom az arisztokrata származásomat, hogy mindig is nagypolgári életet éltem satöbbi. Én egy szót sem szoltam arról, hogy az ÁVH-n voltam, több okból. Először is, tudtam, hogy az ÁVH nem szereti, ha az ő ügyeiről „fecsegnek”. Másodsor, féltem, ha elterjed, hogy az ÁVH-n voltam, könnyen úgy járhatok, mint az a bizonyos polgár, akinek a kávéházban ellopták a kabátját, és feljelentést tesz a rendőrségen, aztán még évek múltán is úgy emlegetik, mint akinek egy kabátlopás miatt meggyült a baja a rendőrséggel. Végül pedig akkor már annyira meg voltam törve, annyira el voltam bizonytalanodva, hogy nem merem bízni semmiben, még mindig féltem a kudarcotól.

Három nap telt el addig a telefonig, amellyel ezt a könyvet kezdtem, és amely elindított a színházi pályán. Amelyben Szendrő ijedten közölte, hogy azonnal menjek be, mert a minisztérium felelőssé teszi, ha nem alkalmaz azonnal. Ő nem érti, honnan ez a változás, hiszen tudom, hogy éppen a minisztérium akadályozta meg, hogy alkalmazzon. Én nem mondtam meg, hogy én tudom, miért ijedt meg a minisztérium. Másnap, mikor bementem a színházba, Szendrő tárgyalt valakivel, azt üzenté, menjek csak be a dramaturgiára, ott már várnak. Furcsálltam, hogy be sem mutat. Nem valami bátran, de bementem. A színház két dramaturgja, Siklós Olga és Szekeres József barátságosan fogadott. Már értesültek róla, hogy én is a dramaturgiára kerülök. Azonnal rá is tértek a folyó dramaturgiai ügyekre, hogy én is vegyek részt bennük. Tárgyaltak Pándi Lajossal egy fordítandó cseh darabról, Szinetár Györggyel egy történelmi drámáról, később Dutka Sándor is bejött, hogy írnek ismertetést egy *Harmadévesek* című szovjet darabról, amelyet még nem ismertem. Mikor végeztem a dramaturgián, Szendrő nyugtalanul közölte velem, hogy most hallotta, úgy látszik, az ügyem még mindig nem dőlt el, az ÁVH közbelépett. Most hallotta, hogy a minisztérium személyzeti vezetőjét tegnapelőtt berendelték Péter Gáborhoz. Nem valami melegen köszönt el tőlem. Íme a kabátlopás-história.

Másnap egyenesen Szendrőhöz mentem, a titkárságon azt mondták, várjak, diktál. Néhány pillanat múlva kijön a titkárnő. Jó, hogy itt vagyok, nálam van-e a munkakönyvem. Nálam van, tessék. Odaadtam a szakszervezeti tagsági igazolványomat is. Máig megőriztem. Fedőlapján vignetta: „Vas- és fémipari dolgozók szakszervezete.” Alatta: „Közp. szám A134 306 Csup. szám 52.454”. Alatta: „Czímer József segéd m.” Belül: „Belépési nyilatkozat. Alulírott sajátkezű aláírással igazolom, hogy a VAS- ÉS FÉMIPARI DOLGOZÓK SZAKSZERVEZETÉBE önként beléptem.” Aláírás. Aztán a személyi adatok. (Foglalkozás: segéd m.) Olvashatatlan aláírás: főtitkár, Szabó László ügyvezető elnök. „Belépett: 1950. szept. 4.” Alatta a Vasas Szakszervezet pecsétje. A titkárnő az irataimmal visszament Szendrőhöz, nyitva hagyta az ajtót. Így hallottam Szendrőt, amint a nevem után azt mondja: fődramaturg. Mikor aztán bementem, Szendrő nyájasan, a főnök leereszkedő öntudatával, magabiztosan közölte, hogy holnap társulati ülés, azon már részt kell vennem, és már nem jöhet közbe semmi. Kijövet Sivó Emil, a gazdasági igazgató melegen megszorította a kezem, és megsúgta, hogy Szendrő az ÁVH hallatára bejött, de most már nagyon magabiztos, mert a minisztériumban ismételtén felhívták a figyelmét, hogy a kinevezésem nemcsak visszavonhatatlan, de sürgős.

Ennek a könyvnek eredetileg azt a címet akartam adni, hogy „Akiknek útitársuk voltam”. Nem „Útitársaim”, mert mikor színházhoz kerültem, és minél több időt töltöttem el színházban, annál inkább azt éreztem, hogy nem a

művészek voltak az én útitársaim, hanem én az övék. Úgy éreztem magam, mint aki egy mellékállomáson felszáll egy vonatra, és bemegy egy fülkébe, ahol már sokan ülnek hatalmas, gazdag poggyással. Mikor látják az én szegényes kis táskámat, és hogy ügyefogyottan tehetetlenkedek, odahívnak, helyet szorítanak, útközben meg is kínálnak ezzel-azzal, sőt egyesek, akik előbb szállnak le, még meg is ajándékoznak egy kis fogyasztanivalóval, mivel: úgyhogy mire én is kiszállok, az én táskám sem üres. Nem tudok nem hálával gondolni rájuk. Persze ma sem tudom másképp idézni fel őket, mint ahogy akkor velem szemben ültek: aki kopasz volt, arra nem emlékezhetek dúshajúként, és aki alacsony volt, nem láthatom hórihorgasnak.